

MARCIN FILIPOWICZ
UNIwersytet Warszawski, Warszawa

NARÓD, RODZINA, MĘSKOŚĆ:
LITERACKIE WIZJE ŻYCIA CZESKIEGO PATRIOTY
W XIX WIEKU

Okres I połowy XIX wieku stał pod znakiem konsolidacji dominującej pozycji europejskiego mieszczaństwa, które świadomie zaczęło aspirować do statusu nowej elity. Zmiany, prowadzące do podniesienia standardu życia tej warstwy oraz odróżnienia go od wzorców arystokratycznych, obejmowały dziedziny wykształcenia, wychowania, jak też życie rodzinne i role płciowe do niego przypisane¹. Związane to było przede wszystkim z utrwalaną przez mieszczański światopogląd ideologią oddzielonych sfer, która rezerwowała dla mężczyzn publiczny świat pracy, polityki i rozrywki, kobietom pozostawiając opiekę nad prywatnym „ogniskiem rodzinnym”². Wraz z tymi zmianami dochodziło również do przekształcenia modelu rodzinnego, który przybrał formę nowoczesnej, tzw. nuklearnej rodziny, składającej się z rodziców i dzieci³.

Z punktu widzenia mieszczańskiego wzorca męskości taki jednoznaczny podział na sferę publiczną i prywatną był jednak bardziej skomplikowany. Ustabilizowane życie rodzinne było bowiem jednym z podstawowych atrybutów męskiej mieszczańskiej tożsamości. Według niemieckich leksykonów z tego okresu definicja pojęcia „mężczyzna”

---

¹ N. Elias, *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, przeł. T. Zabłudowski, Warszawa 1980, s. 1–22.

² L. Abramsová, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, przeł. z angielskiego na czeski E. Lajkepová, Brno 2005, s. 8–9; K. Hausen, *Polaryzacja „charakterów płciowych” – odbicie rozdziału życia zarobkowego i rodzinnego*, w: eadem, *Porządek płci. Studia historyczne*, przeł. i opr. J. Górny, Warszawa 2010, s. 48–85.

³ J. Goody, *Proměny rodiny v evropské historii. Historicko-antropologická esej*, przeł. z angielskiego na czeski P. Diestlerová, Praha 2006, s. 31–33.

odnosiła się w warstwie mieszczańskiej do osobników płci męskiej będących w stanie posiadać „ognisko domowe” oraz odpowiednią pozycję lub źródło dochodu zabezpieczające jego utrzymanie⁴. W społeczeństwie brytyjskim z kolei wraz ze wzrostem etyki pracy można było zaobserwować stopniowy wzrost znaczenia ideologii rodzinnej w definiowaniu mieszczańskiej męskości, co zdaniem historyków było przejawem ucieczki przed wyobcowanym światem pracy⁵. We Francji także umacniał się dyskurs podkreślający znaczenie rodziny dla męskiej tożsamości, chociaż główną tego przyczyną była hipochondryczna obsesja na punkcie degeneracji narodu, wynikająca z niskiego poziomu diety. Posiadanie rodziny zostało tu przez dyskurs propaństwowy wykreowane na męski obowiązek pełniony dla dobra ojczyzny⁶. Z różnych więc przyczyn przez większą część dziewiętnastego wieku literatury europejskie utrwały w mężczyznach przekonanie, że tylko w domu mogą oni być sobą, że organizacja nowej rodziny jest kwintesencją mieszczańskich męskich kwalifikacji i w końcu, że starokawalerstwo jest statusem ambiwalentnym i podejrzanym⁷. Można zatem twierdzić, że nowe mieszczańskie wzorce, pomimo zarezerwowania mężczyznom miejsca w sferze publicznej, stawiały przed nimi również wymagania w zakresie sfery prywatnej. Sprostanie im było niezbędnym warunkiem uzyskania i utrzymania męskiego statusu.

Na ten ogólnoeuropejski kierunek kształtowania się relacji między mieszczańską męskością a życiem rodzinnym nakładają się dodatkowo w czeskim przypadku uwarunkowania austriackiej przestrzeni kulturowej przesiąkniętej duchem *biedermeieru*. Wydaje się on w pewnym stopniu naruszać zachodnioeuropejskie modele pozycjonowania męskości w przestrzeni między sferą publiczną a prywatną. Chociaż austriackie struktury państwowe oparte były na kulcie publicznych wymiarów

---

⁴ U. Frevert, *Mąż i niewiasta, niewiasta i mąż. O różnicach płci w czasach nowoczesnych*, przeł. A. Kopacki, Warszawa 1997, s. 47–48.

⁵ J. Tosh, *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century England*, Harlow 2005, s. 35–40 i P. Stearns, *Be a Man! Males in Modern Society*, New York 1990, s. 48.

⁶ R. Nye, *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*, Berkeley – Los Angeles – London, 1998, s. s. 48.

⁷ Por. W. Erhart, *Familienmänner. Über den literarischen Ursprung moderner Männlichkeit*, Bonn 2001, s. 63–106.

męskości – biurokracji i wojska⁸, to jednak kultura biedermeieru zaważalnie przesuwiała akcenty pożądanego wzorca w stronę prywatnej przestrzeni domowej. Zdaniem niemieckich germanistów programowa deklaracja biedermeierowskiej świadomości i postawy życiowej (*Lebensgefühl*) została zawarta w przedmowie do zbioru opowiadań *Bunte Steine* (1853) austriackiego pisarza Adalberta Stiftera. Formuluje on w niej zasadę „łagodnego prawa”, zgodnie z którą za wielkie uważa życie wypełnione sprawiedliwością, prostotą, samozaparciem, umiarkowaniem rozumu, czynnościami w swoim kręgu, podziwem dla piękna, ostatecznie zakończone pogodną, spokojną śmiercią⁹. Podnoszenie znaczenia prywatnej sfery rodzinnej, czyli tego, co zostało nazwane „czynnościami w swoim kręgu”, przewija się przez całą twórczość Stiftera. Trudno jest w jego dziełach, takich jak np. *Der Nachsommer*, *Das alte Siegel*, *Nachkommenschaften*, *Die Mappe meines Urgrossvaters* nie zaobserwować powracających wręcz obsesyjnie pytań o kształt męskości w aspekcie wyboru między sferą publiczną a prywatną. Utwory te opowiadają często o młodych mężczyznach z warstwy mieszczańskiej lub szlacheckiej, stojących na progu dorosłego życia. Co ciekawe, samorealizacja bohaterów nie odbywa się w przestrzeni publicznej, czy też poprzez udział w strukturach władzy państwowej lub ekonomicznej, ale właśnie w sferze prywatnej. Energia młodzieńców jest inwestowana przede wszystkim w tworzenie kultury materialnej w owej przestrzeni – budowanie domów, kreowanie ogrodów, wytwarzanie mebli i innych artefaktów. Powstają tu zatem prywatne męskie światy specyficznej duchowości, ukierunkowane na przeszłość i estetykę, a odrzucające intelektualne zajmowanie się

---

⁸ Por. C. E. Schorske, *Videaň na přelomu století*, przeł. z angielskiego na czeski J. Svoboda, Brno 2000, s. 25–27; V. Bělohradský, *Mitteleuropa: rakouská říše jako metafora*, w: *idem, Přirozený svět jako politický problém (Eseje o člověku pozdní doby)*, Praha 1991, s. 41; J. Štaif, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005, s. 117–118; J. Kořalka, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 20; E. Bruckmüller, *Nation Österreich Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung*, Wien-Graz-Köln 1984, s. 91–97; V. Vlnas, *Vaterländisches Ehrenbuch aneb Truchlivý příběh výchovy rakouského vlastence*, w: *Vzdělání a osvěta v českém 19. století*, red. K. Bláhová i V. Petrbok, Praha 2004, s. 95–97.

⁹ J. Kubiak, *Wstęp*, w: *Spory o biedermeier*, opr. J. Kubiak, Poznań 2006, s. 8–10. Por. też D. Tureček, *Biedermeier a současná literární-vědná bohemistika*, w: *Biedermeier v českých zemích*, red. H. Lorenzová i T. Petrasová, Praha 2004, s. 386–393.

współczesnością. Związane jest to ponadto z zaniechaniem uczestnictwa w sprawach publicznych (rezygnacja z urzędu, nieprzyjmowanie oferty służby urzędniczej, brak jakiegokolwiek zainteresowania karierą publiczną). W tych prywatnych męskich światach punktem honoru, a nawet wręcz obsesją, staje się stworzenie domowego szczęścia zagwarantowanego małżeństwem. I nie chodzi tu bynajmniej o jakąś zbytnią ekscytację kobietami, ponieważ miłość lub heteroseksualne pożądanie nie wydają się być motywacjami działania bohaterów Stiftera. Ważność sfery rodzinnej polega przede wszystkim na płodzeniu i zachowaniu męskiej rodowej ciągłości. Często pojawia się w jego twórczości motyw męskiego mentora, który z jakichś przyczyn nie wypełnił imperatywu stworzenia szczęśliwego rodzinnego stadła i właśnie dlatego z jeszcze większą siłą zaszczenia go swojemu młodemu wychowankowi. Współtworzony przez Stiftera model kulturowy, przypisujący większe znaczenie sferze prywatnej w tworzeniu męskości, jest tylko pozornie mniej opresyjny niż oparta na władzy i współzawodnictwie sfera publiczna. Pod pozorem prywatnego rodzinnego szczęścia, w ogrodzie sztuk wszelkich, wśród pięknych mebli i perfekcyjnej czystości, skrywa się jednak ambiwalencja uczuć wobec prywatnej sfery domowej. Wystarczy bowiem, że męscy bohaterowie nie sprostają w jakimś stopniu jej wymaganiom, a pojawia się u nich poczucie wyobcowania i kryzys tożsamości, literacko realizowany za pomocą motywów prób samobójczych lub nienawiści wobec świata.

Ta dłuższa dygresja na temat twórczości Stiftera jest w moim przekonaniu niezbędna, ponieważ czeskiej prozy interesującego nas okresu nie sposób czytać pod kątem badania wyobrażeń o relacji między męskością a życiem rodzinnym bez odniesienia do równoległe powstającej prozy austriackiej. Dokonywana przez nią gloryfikacja *biedermeierowskiej* przestrzeni domowej była istotnym elementem uniwersalnego przekazu kulturowego rozprzestrzeniającego się po całej monarchii. Nas jednak w tym aspekcie będzie przede wszystkim interesować relacja, w jaką wchodził nowy typ mieszczańskiego życia rodzinnego z czeskim projektem nacjonalistycznym. W szczytowej fazie czeskiego odrodzenia narodowego rodzina stanowiła bowiem w ramach dyskursu narodowego metaforycznie rozumiany model stosunków społecznych¹⁰. Zjawisko to

---

¹⁰ Por. J. Malý, *Vzpomínky starého vlastence*, Praha 1872, s. 60.

było częścią ogólnoeuropejskiej tendencji przyrównywania konsolidujących się narodowych wspólnot do szczęśliwych rodzin. Niemiecka historyczka Karen Hagemann wprowadza w tym kontekście termin *rodzina narodowa* (*Volksfamilie*), którego istotą jest rozumienie narodu jako patriarchalnej i hierarchicznej rodziny. Jej zdaniem dla formowania pojęcia narodu konieczne było produkowanie obrazów modelowej rodziny (pierwszej rodziny narodu) zorganizowanej według mieszczańskiego wzorca. Na przykład w Prusach funkcję tę pełniła rodzina królewska Fryderyka Wilhelma III i królowej Louisy, która w okresie 1806–1815 była właśnie w taki sposób obrazowana przez polityczną publicystkę¹¹. Natomiast w czeskich kręgach patriotycznych propagowany był przez dyskurs narodowy model rodziny tworzący iluzję większej rodzinnej harmonii i równości niż w kulturze niemieckiej. Do tej roli wykorzystywano wzorcową rodzinę Riegerów¹². Bez względu na te w sumie nie aż tak istotne różnice, zaobserwować można w obu przypadkach wyraźne przenikanie się dyskursów narodowego i rodzinnego służące ostatecznie obopólnemu umocnieniu.

Przy tak nakreślonych założeniach wstępnych konieczne jest zastanowienie się nad kształtem tej dyskursywnej relacji w czeskiej literaturze XIX wieku. Jakie jest miejsce życia rodzinnego w męskiej i narodowej tożsamości kreowane przez tę literaturę? Czy dostarcza ona dowodów wzajemnego utwierdzania się obu dyskursów – narodowego i rodzinnego? Czy wreszcie realizowanie się mężczyzny w życiu rodzinnym oznacza jednocześnie umacnianie wielkiej czeskiej rodziny narodowej? W swojej analizie postaram się podążyć tropem wyznaczonym przez niemieckiego literaturoznawcę Klausa Michaela Bogdała, który za jeden z atrybutów literaturoznawczych studiów nad męskością uznał badanie tekstów literackich pod kątem sposobów kreowania norm męskości oraz

---

¹¹ K. Hagemann, *A Valorous Volk Family: the Nation, the Military, and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806–1815*, w: *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order In the Long Nineteenth Century*, red. I. Blom, K. Hagemann i C. Hall, Oxford – New York 2000, s. 194.

¹² J. Malečková, *Nationalizing Women and Engendering the Nation: the Czech National Movement*, w: *Gendered Nations...*, op. cit., s. 307; M. Filipowicz i A. Zachová, *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009, s. 116–117. František Ladislav Rieger – polityk, publicysta, założyciel Partii Narodowej Starooczechów w 1853 roku pojął za żonę Marię córkę „ojca narodu” historyka Fantiška Palackiego.

ich wpływu na rodzinne i publiczne struktury władzy, a także na powstawanie konfliktów w tych sferach¹³. Moja uwaga skupi się na artystycznej prozie okresu wzmożonej agitacji narodowej trwającego w przybliżeniu od lat 30. do końca lat 70. XIX wieku. Twórczość tę należy potraktować jako podstawowe medium kształtujące w tym czasie czeską tożsamość narodową opartą na przynależności etniczno-językowej.

Poszukiwania relacji wzajemnego utwierdzania się obu dyskursów powinniśmy zacząć od twórczości Josefa Kajetána Tyla¹⁴ najbardziej osadzonej w światopoglądowym i estetycznym koncepcie *biedermeieru*. W zdecydowanej większości jego utworów pojawia się motyw wykorzystywania miłości do narodu i ojczyzny jako czynnika regulującego rynek matrymonialny. Kolektywne i indywidualne uczucia bohaterów są często uznawane za tożsame, a jednym z głównych celów ich działania jest rozegranie kartą narodową prywatnej rozgrywki miłosnej. Działania demonstrujące przynależność do czeskiej zbiorowości sprowadzają się albo do uświadomienia nieuświadomionemu narodowo obiektem uczuć, albo do dokonania w sobie wewnętrznej przemiany w celu zdobycia upragnionej i narodowo uświadomionej osoby. W męskim przypadku

---

¹³ K. M. Bogdal, *Männerbilder. „Geschlecht“ als Kategorie der Literaturwissenschaft?*, w: *Geschlechtertheorie, Geschlechterforschung. Ein interdisziplinäres Kolloquium*, red. M. Heinz i F. Kunster, Bielefeld 1998, s. 202.

¹⁴ Tyl pisał od połowy lat 30. do lat 50. XIX wieku liczne utwory prozatorskie, które w literaturze przedmiotu są określane mianem agitacyjnych. Są to głównie opowiadania i nowele przeznaczone do różnych czasopism, przede wszystkim do „Květów” (1833–1845) i „Vlastimila” (1840–1842). Beletyrykę Tyla można podzielić zasadniczo na dwa okresy. W pierwszym z nich, kiedy autor pisał na potrzeby dwóch powyższych czasopism, powstawały patriotyczne opowiadania tendencyjne dotyczące przede wszystkim czasów współczesnych, choć pojawiała się też czasami tematyka historyczna. Czasopisma te były skierowane przede wszystkim do czeskiej elity narodowej i odpowiadały zapotrzebowaniu ideologicznemu nowo powstającego czeskiego nacjonalizmu. W latach 1846–1851 Tyl pisał także do czasopisma „Pražský posel” przeznaczonego dla szerszych kręgów czytelników ludowych. Dlatego też swoją uwagę koncentruję wyłącznie na prozie z okresu „Květów” i „Vlastimila” bez analizy późniejszej twórczości. Por. M. Otruba i M. Kačer, *Tvůrčí cesta Josefa Kajetána Tyla*, Praha 1961, s. 39–187; V. Štěpánek, *Z dějin obrozenecké literatury*, Praha 1988, s. 135–161; V. Štěpánek, *Typologie Tylovy prózy. Historický typ Tylovy osobnosti*, w: *Monology o Josefu Kajetánu Tylovi*, red. F. Černý, Praha 1993, s. 58–64; L. Kusáková, *Celkový přehled situace beletristiky v českých časopisech 30. a 40. letech 19. století*, w: *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*, red. M. Jareš, P. Janáček i P. Šámal, Praha 2005, s. 25–27 oraz L. Kusáková, *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk (1830–1850)*, Praha 2012, s. 31.

oznacza to, iż tak rozumiana przynależność narodowa nie jest istotnym elementem tożsamości, lecz elementem przyjmowanym, zakładanym jak kostium w celu umocnienia innych elementów, np. rodzinnej męskiej tożsamości doby biedermeieru. Najbardziej jaskrawym przykładem tego zjawiska jest zakończenie opowiadania *Stary Tomáš*. Córka tytułowego bohatera – czeskiego patrioty, pragnąca wyjść za mąż za narodowo indyferentnego urzędnika, tłumaczy mu, w jaki sposób powinien dokończyć pozornej bohemizacji, żeby przypodobać się jej ojcu:

„Já nevím o jiné pomoci, nežli abychme outhčiště ke Iži vzali“ ozval se jemný hlásek ženský. „Až budeme u cile svých žádostí, vyznáme otci vinu svou; zatím tě pozná beze všeho předsudku a snadno nám odpustí. Prozatím ale musím tě vydati za řádného Čecha.“ „Jen kdybych přitom neupadl v nebezpečí, že se prozradím“ povídal milozvuký hlas mužský. „Jáť nevím ani slova o věcech, kterým řádný Čech přece rozuměti má — ledaže jsem jazyku se naučil.“ „Tedy si dáš ode dneška tím více na práci a otevřeš hlavu i srdce své. Také to nebude tak příliš těžké. Musíš mluvíti o vlastenectví — názvy několika kněh ti vpravím do paměti (...)¹⁵.”

Zastanawiający jest jednak fakt, że prezentowana w utworach Tyla relacja między męskością a rodziną sprowadza się zasadniczo do fazy przedmałżeńskiej. Dążenie do założenia stadła rodzinnego jest czynnikiem determinującym działanie bohaterów i dostarcza wielu fabularnych możliwości atrakcyjnego ich uwikłania w uczucia patriotyczne. Na tym jednak koniec. W prozie Tyla nie odnajdziemy obrazów funkcjonujących czeskich rodzin, w których wyeksponowane zostałyby połączenie idei narodowej i rodziny jako konstytutywnego elementu tożsamości czeskiego mężczyzny. Można powiedzieć, że wszystkie Tyłowskie historie kończą się w momencie „i żyli długo i szczęśliwie“, w założeniu wzorowo wspólnie pielęgnując miłość do narodu. W świadomości Tyla obecny był jednak ideał biedermeierowskiej rodzinnej idylli. W utworze *Hudební dobrodruzi* pojawia się obraz stabilnej męskiej tożsamości osadzonej w życiu rodzinnym, który do tekstu zostaje wkomponowany w formie wspomnienia głównego bohatera:

---

¹⁵ J. K. Tyl, *Stary Tomáš*, w: *idem, Kusy mého srdce. Povídky, novely, obrazy, nástiny a arabesky*, Praha 1952, s. 255.

Hospodář vozil dva odrostlé synky kolem břehu na malé kocábce, a před dveřmi pod košatou lípou seděla hospodyně u zvučně přeslice. Okolo ní se proháněl maloučný klučík, a vedle ní seděly dvě dívky na nízkých stoličkách (...). Málo kdy vídána domácnost tohoto druhu mě hluboce dojala. (...) Otec vyjadřoval se bystřejším rozumem (...) matka pojila outlost pohlaví svého s věhlasnou obezřetostí domácí hospodyně, a děti objevovaly (...) lepší nežli obyčejné venkovské vychování. „Byl jste od jakživa při této živnosti?“ táží se hospodáře s rostoucím úžasem. – On se zasmál a řekl, že nebyl. „V posledních válkách sloužil jsem proti vojsku nepřátelskému, (...). Jména mého vážili sobě představení, a lid poddaný v ně pevně důvěřoval. Bylat' mi cesta otevřena k stupni důstojnějšímu. (...) Co však jsou hodnosti, k nim jsem kráčet mohl, proti rozkoši, jaká mi vykvétá uprostřed rodiny (...)! Tu hleďte, pane, na laskavé oko mé dobré ženy, tu na zdravé tváře zdárných dětí, na pevně přístřeší (...).¹⁶

Zacytowany fragment podkreśla znaczenie rodzinnego szczęścia dla stabilnej męskiej tożsamości, która przedkłada samorealizację w sferze prywatnej nad karierę w sferze publicznej. Tyle tylko, że jest to obraz rodziny niemieckiej, napotkanej przez bohatera podczas wędrówek po Nadrenii. Paradoksalnie, pomimo koncentrowania się bohaterów Tyla na zakładaniu patriotycznych rodzin, obrazu ich funkcjonowania jego twórczość nam już nie dostarcza. Czytelnik prozy agitacyjnej jego autorstwa pozbawiony był więc przekazu i wzorca, jak łączyć męskość rodzinną z życiem patriotycznym. Ten brak wyraźnego połączenia, jak się okazuje, był zapowiedzią rozwoju specyficznej tendencji w prozie dziewiętnastowiecznych czeskich pisarzy podejmujących współczesną im tematykę narodową.

Przełom lat 40. i 50. XIX wieku był czasem spowolnienia rozwoju czeskiej prozy. W okresie Wiosny Ludów spowodowane to było upolitycznieniem się większości czeskich czasopism, będących głównym miejscem publikowania nowej czeskiej beletrystyki. Odchodziły one od niej stopniowo na rzecz publicystyki politycznej¹⁷. Z kolei pierwsza połowa lat 50. była czasem zamarcia życia narodowego w związku z wprowadzeniem policyjnego reżimu Bacha i tym samym wstrzymania wszelkiej twórczości literackiej poruszającej problemy współczesności. Ponowne podjęcie problematyki narodowej przez główny nurt czeskiej

¹⁶ J. K. Tyl, *Hudební dobrodruzi*, w: *idem, Kusy mého srdce...*, *op. cit.*, s. 22.

¹⁷ L. Kusáková, *Literární kultura...*, *op. cit.*, s. 52–53 i 65.

literatury związany jest z uformowaniem się ugrupowania majowców w II poł. tegoż dziesięciolecia. Jego członkowie poza odnawianiem życia literackiego przyczynili się również do przewartościowania dotychczasowego modelu utożsamiania się z ideą narodową odziedziczonego po czasach przedmarcowych. Pragnienie działania na rzecz narodu staje się charakterystycznym znakiem programu tego ugrupowania, jak też pisarzy dystansujących się wprawdzie od niego, ale pokoleniowo mu bliskich¹⁸. Jednak powstające w tym czasie powieści Vítězslava Háška (*Komediant*), Gustava Pflëgera-Moravskiego (*Ztracený život, Z malého světa*), czy też drobne utwory prozatorskie Jana Nerudy (*Arabeski*) jakby „kontynuują tradycję” niedostarczania pozytywnego obrazu łączenia w męskim życiu rodziny i działalności patriotycznej, albo też wyrażenie taką możliwość wykluczają. Przekaz niektórych tekstów, zwłaszcza Karela Sabiny, jest pod tym względem bardzo jasny – mężczyzna nie może w udany sposób połączyć życia rodzinnego w jego biedermeyrowskim wydaniu ze służbą czeskiej idei narodowej. Takie ujęcie relacji między czeską ideą narodową a życiem rodzinnym męskich bohaterów odnajdujemy już w pochodzącej z 1857 roku jego powieści *Blouznění*. W dialogu dwóch głównych bohaterów – Svatomíra i Stanislava – młodych patriotów, wkraczających w dorosłe życie, wypowiedziane zostają wątpliwości odnośnie możliwości połączenia obu elementów:

„A co nyní budeš dělati?“ „Ožením se toť se rozumí.“ „A až budeš ženat?“ „Blázinku! jaká to otázka?“ „Ne tak planá, jak se domníváš. Nemáš-li jiného účelu na zemi, nežli se oženiti, tedy byl život tvůj jen pouhý román, jenž se svatbou skončí.“ „Poněkud ano,“ pravil Stanislav. „Nastane pak život praktický s váznými přívěsky svými a mimo to mě úřad, bohužel, dostatečně zapřáhne“¹⁹.

Rysuje się tu wyraźna obawa przed momentem, w którym kończyły się wszystkie patriotyczne fabuły Tyla. Bardziej zaangażowany Svatomír stawia pytanie o możliwość wytrwania w narodowych ideałach już po wejściu w stan małżeński. Jego wątpliwości napotykają jednak na niezrozumienie Stanislava, dla którego absolutnie naturalne jest, że wraz

¹⁸ Por. np. J. Neruda, *G. Pflëger-Moravský*, „Obrazy života” 1859, s. 146 i J. Neruda, *Škodlivé směry*, „Obrazy života” 1859, s. 190.

¹⁹ K. Sabina, *Blouznění*, Praha 1857, t. 1, s. 149–150.

z założeniem rodziny kończy się młodzieńcza „zabawa” w ruch narodowy, a zaczyna się praktyczne życie dzielone pomiędzy dom a urząd. Moment niezrozumienia zawarty w pytaniu „*Blázínku! jaká to otázka?*” podkreśla naturalność porządku, w którym naród i życie rodzinne są dla mężczyzny nie do połączenia. Owa niemożliwość zostaje także pokazana z perspektywy drugiej strony, w komentarzu Svatomíra. Wynika z niego jednoznacznie, że bycia patriotą nie sposób pogodzić z cnotami prywatnego życia rodzinnego, jednak, co ważne, zaangażowanie w sprawy publiczne ma wyższy wymiar etyczny:

Komu duch a srdce jen na úřad a na lásku k ženě dostačuje, od toho žádati nelze, aby více činil. Komu však více dáno, od toho se i více požaduje. Soukromě ctnosti nevyplní celý život jeho; on se k veřejným povznesse. Přestaneš-li ustálením svým na idylické domácnosti, opustíš působitě, na které duch tvůj tě odkazuje, odumřeš-li vlasti a pokroku, necháš-li pro věc velkou a všeobecnou mimo ležeti: tu cesty naše na vždy se rozejdou (s. 151–152).

W powieści *Blouznění* kwestia ta została jednak tylko wpleciona do dialogu i nie odbija się na całej fabule utworu. Obydwaj męscy protagoniści udają się w dalszej części utworu w pogoń za prywatno-miłosnym szczęściem, nie pozostawiając zbyt wiele miejsca realizacji wzniosłych zadań narodowych. Natomiast w późniejszej i niezbyt dobrze dziś znanej powieści Sabiny *Král Ferdinand V. Dobrotivý a jeho doba* (1875)²⁰ problem ten awansuje do rangi jednego z przewodnich motywów.

---

²⁰ Wpływ na to ma z pewnością fakt, iż istnieje tylko jeden zachowany jej egzemplarz w Bibliotece Narodowej w Pradze. Również jej rozmiary – ponad 1500 stron – nie ułatwiały jednorazowej recepcji czytelniczej. Kwestia wprowadzania tego tekstu do obiegu czytelniczego jest skomplikowana i wymaga obszerniejszego wyjaśnienia, tym bardziej, że w literaturze przedmiotu pojawiają się błędy. Karel Sabina jednocześnie pisał i wydawał dwa teksty o niemalże tej samej treści – czeski *Král Ferdinand V. Dobrotivý a jeho doba* oraz niemiecki *Kaiser Ferdinand der Gütige und die Revolution vom Jahre 1848*. Część nakładu niemieckiego tekstu została po śmierci Sabiny wyprzedana pod jego późnym pseudonimem Leo Blass i ze zmienionym tytułem na *Die Sturmvoegel der Revolution in Oesterreich vor dem März 1848*. To wydanie stało się następnie podstawą późniejszego czeskiego przekładu V. Vitingera pod tytułem *Předbřeznoví bouřliváci v Rakousku* z 1927 r., por. M. Charypar, *Karel Sabina: „epigon” a tvůrce: textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání*, Praha 2010, s. 207–209 na podstawie J. Thon, *Zapomínaný román Karla Sabiny* oraz *Další knihopisný doplněk díla Karla Sabiny*, „Český časopis filologický”, 1943/1944, s. 165–168 i 232–234.

W mojej ocenie utwór ten jest szczególnie ważny, ponieważ na ponad 1500 stronach przedstawia w sposób mocno krytyczny i bez agitacyjnego patosu historię rozwoju czeskiego ruchu narodowego na tle wydarzeń w całej Austrii od początku lat 30. do końca lat 60. XIX wieku. Można go potraktować jako swoiste rozliczenie z okresem wzmożonego rozwoju świadomości etnicznej i kulturowej Czechów, które ze względu na odium denuncjatora spoczywające na jego autorze, jak też zapewne zbyt dużą krytyczność, nie zostało wprowadzone do kanonu literatury narodowej²¹. Sądzę, iż z punktu widzenia władzy dyskursywnej idzie o tekst ważny, kreujący wyobrażenia i schematy zachowań, utwierdzający określone postawy oraz przyczyniający się do ich kolejnych powieleń w sposobie myślenia o czeskim ruchu narodowym. Pomimo dużego zmarginalizowania tej powieści z dzisiejszej perspektywy historyczno-literackiej, mogła ona mieć w swoim czasie dużą siłę oddziaływania, chociażby z powodu podejmowanego tematu. Utworów poświęconych historii emancypacji narodowej nie było w tym czasie zbyt wiele, zaś mistrz Alois Jirásek napisał swoją idealizującą powieść *F. L. Věk* dopiero na przełomie XIX i XX wieku.

Podobnie jak u Tyla czy Stiftera, zawarcie małżeństwa jest w powieści Sabiny pokazane jako centralny problem zaprzatający umysły młodych mężczyzn. O ile jednak u Tyla należało uwzględnić sentymentalną konwencję literacką wychodzącą naprzeciw upodobaniom czytelników, to powieść Sabiny jest już napisana w dużej mierze metodą realistyczną i stara się wiernie, choć krytycznie, oddać atmosferę lat 30. i 40. XIX wieku. Realistyczne postacie Sabiny, które mają dodatkowo wiele pozaliterackich pierwowzorów²², zachowują się jednak w odniesieniu do kwestii małżeństwa niemal równie szablonowo, jak bohaterowie Tyla. Można chyba uznać, że są to zachowania modelowe i nieodbiegające

---

²¹ Karel Sabina był najsłynniejszym w historii czeskiego ruchu narodowego konfidentem współpracującym z austriacką policją. W literaturze przedmiotu przeważa pogląd, iż do podjęcia współpracy zmuszony był przez trudne warunki życiowe po wyjściu z więzienia za działalność polityczną po amnestii w 1857 roku. Aktywność konfidencka trwała do 1872 r., kiedy to został zdemaskowany i postawiony przed samowolnym sądem narodowym składającym się z czołowych przedstawicieli ruchu narodowego, por. np. K. Kazbunda, *Sabina neuzařvený řípád policejního konfidenta*, Praha 2006 i P. Kovařík, *Národní soud nad zřádcem Karlem Sabinou: (nová fakta, policejní a soudní dokumenty, řípovědi svědků)*, Praha 2010.

²² M. Charypar, *Karel Sabina – "epigon"...*, *op. cit.*, s. 209.

od zachowań rzeczywistych. Obsesja na punkcie zawarcia małżeństwa jest stałym elementem młodzieńczej tożsamości austriackiego obszaru kulturowego. Sabina pokazuje tę obsesję z perspektywy zagrożenia dla idei narodowej. Z jednej strony patriotyczni bohaterowie postrzegają instytucję małżeństwa jako niebezpieczeństwo, z drugiej natomiast pozostają pod nieustanną presją „zdeteminowanych” kobiet, aby w związki małżeńskie wstępowali. Naciski te podobne są do tych z twórczości Stiftera i młodzi mężczyźni muszą sobie z nimi jakoś radzić. Postacią bezwzględnie nastawioną na zdobycie męża jest trochę już podstarzała i niezależna finansowo panna Lory. Intensywnie poszukuje ona między uczestnikami ruchu narodowego kandydatów na męża. Chociaż podziela ich narodowe zapatrywania, to jednak związanie się z nią oznacza dla kolejnych mężczyzn porzucenie ideałów i ośpienie w biedermeierskim szczęściu domowym. Doświadcza tego główny bohater powieści Jiří Dajič, który przez pewien czas był jej narzeczonym: *Poznal, že téměř od té chvíle, kdy Lorynce se zaslíbil, přestal být nejenom svobodným člověkem, ale že i všechny jiné zájmy, které jej dříve poutaly, do pozadí ustoupily*²³, doświadcza tego również Antonín Řimbaba, który został później jej mężem: *mezitím sám stal dosti bohatým pánem a manželem paní Lory, (...) pozbyl všech zájmův o politiku a národnost, jedl, pil, vodil svou paní na procházku a ostatních věci světských a duševních si téměř nevšiml*²⁴. Warto tu zwrócić uwagę na pewien schemat myślowy, którym posługuje się pisarz. Przytoczone cytaty pochodzą z początkowej i końcowej części powieści, a użyte są w nich niemal identyczne sformułowania podkreślające stan ośpienia mężczyzn po wejściu w taki związek. Przede wszystkim jest to utrata zainteresowania dla wszystkiego, co wymyka się prywatnej domowej wygodzie. Przekaz jest więc ponownie jasno sformułowany – w przypadku mężczyzn życie rodzinne i czeska tożsamość narodowa wzajemnie się wykluczają.

Rysuje się przed nami dość specyficzna sytuacja. Proza męskich autorów poświęcona problematyce narodowej tworzy przekaz pozostający w sprzeczności zarówno z ogólnoeuropejskimi tendencjami konstruowania męskiej mieszczańskiej tożsamości w oparciu o życie rodzinne,

²³ *Král Ferdinand V. Dobrotivý a jeho doba* [napsal Karel Sabina], Praha 1875, s. 89.

²⁴ *Ibidem*, s. 1264.

jak też z orientacją czeskiego ruchu narodowego starającego się wykorzystać obrazy szczęśliwego życia rodzinnego jako figurę rozwijającego się narodu. Sądzę, że wskazówek do zrozumienia tego swoistego paradoksu może dostarczyć twórczość czeskich pisarek tego okresu. W moim przekonaniu „wzięła ona na siebie” ważne zadanie wykreowania pozytywnych konotacji między życiem rodzinnym a ideą czeskości.

Istotny element kształtującego się w XIX wieku czeskiego dyskursu tożsamościowego stanowiło odwoływanie się do świata wartości wiejskich jako do źródła, z którego powinna czerpać odradzająca się kultura narodowa. W ten nurt wpisuje się też część twórczości Bożeny Němcovej i Karolíny Světlej, które od lat 60. „zawładnęły“ zbiorową wyobraźnię patriotycznych czytelników czeskiej literatury. Dającą się zauważyć intencją ich twórczości było także tworzenie nowej – opartej na wiejskich wartościach – definicji płci kobiecej²⁵, którą współokreślały kreowane w specyficzny sposób wiejskie struktury rodzinne. Tworzona przez nie proza, odwołująca się do prawdziwie czeskiego życia narodowego i uznana przez ówczesną krytykę za tę najbardziej czeską²⁶, stała się idealnym narzędziem kreowania wzorca pozytywnej relacji między życiem rodzinnym a czeską ideą narodową. Apoteoza życia niższych warstw społecznych oznaczała również możliwość przywrócenia i lansowania przedmieszkańskiego modelu relacji płciowych i rodziny jako elementu czeskiej kultury. Dowodów na to wydają się dostarczać wspomnienia Světlej, która z zachwytem opisywała równoprawne funkcjonowanie obu płci w życiu czeskiego niższego mieszczaństwa i wsi na przełomie XVIII i XIX wieku, będące rzekomo spuścizną po dawnej czeskiej kulturze²⁷. I w ten oto sposób pozytywna relacja między życiem rodzinnym a patriotycznym została przesunięta w stronę idealistycznych projektów wiejskich idylli z wizją kobiety jako centrum świata oraz budowanych wokół niej matriarchalnych porządków, które zostały zreali-

---

²⁵ Por. M. Filipowicz, *Odtwarzanie matriarchatu w czeskiej literaturze wiejskiej*, w: *Problemy tożsamości kulturowej w krajach słowiańskich 2*), red. J. Goszczyńska, Warszawa 2004, s. 127–149.

²⁶ Zob. J. Neruda, *Český román vesnický a jeho tvůrkyně*, w: *idem, Spisy sv. 12. Literatura II*, Praha 1961, s. 41–43 i K. B. Štorch, *Babička*, „Obzor“ 1855, s. 299–300.

²⁷ K. Světlá, *Upomínky*, w: *eadem, Z literárního soukromí I. Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*, Praha 1959, s. 121–123.

zowane w takich utworach, jak *Babička* Němcovej czy niektóre z *Ještědských románů Světlej*. Ówczesna krytyka również umacniała tę relację, mogąc jednocześnie przyczyniać się do obniżania znaczenia mieszczańskiego życia rodzinnego w koncepcji narodowej czeskiej męskości. Według Nerudy, recenzującego twórczość Světlej, cykl powieściowy *Ještědské romány* i opowiadania ze zbioru *Kresby z Ještědí* charakteryzuje pierwotna czeskość, a o ich wyjątkowej wartości świadczy fakt, że ich bohaterami są wyłącznie czeskie typy²⁸. Oznaczałoby to uznanie, iż kreowane w tej twórczości modele życia rodzinnego stanowią pożądany przez dyskurs narodowy element czeskiego dziedzictwa kulturowego.

Można więc zaryzykować twierdzenie, że życie rodzinne pozostaje istotnym elementem czeskiego nacjonalizmu, ale nie w swoim wydaniu mieszczańskim. Potwierdzałyby to także fakt braku w literaturze czeskiej gatunku wielkiej powieści mieszczańskiej, tak typowej dla niemieckiego obszaru kulturowego. Projektowany przez dyskurs literacki model męczyzny utożsamiającego się z ideą narodową wzajemnie wyklucza się z modelem mieszczańskiego ojca rodziny, silnie osadzonym zwłaszcza w kulturze niemieckiej. Pytaniem pozostaje tylko, dlaczego czeskim powieściopisarzom nie udało się wykreować pozytywnego modelu współistnienia życia rodzinnego i patriotycznego w oparciu o wartości i porządek świata wiejskiego? Czemu w okresie wzmożonej agitacji narodowej udało się to tylko piszącym kobietom, które umiejętnie wykorzystały to połączenie do kreowania własnego wyobrażenia o narodowym porządku płciowym?

Summary

NATION, FAMILY, MASCULINITY: LITERARY VISIONS OF A CZECH PATRIOT'S LIFE IN NINETEENTH CENTURY

It is the aim of this article to examine the relations between the conception of masculine bourgeois family life and Czech nationalism. This conception can be reconstructed on the basis of Czech literary production of the middle of

---

²⁸ J. Neruda, *Český román vesnický ...*, op. cit., s. 41–43.

---

nineteenth century. This research focuses on the period in which fundamental changes were taking place in European thinking on gender order also within family life. The article attempts to prove that this literary production was convincing the male readers that there was no possibility to combine being a family man and being a good Czech patriot.

